

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Філологічний факультет
Кафедра філософії та культурології

**БОГОСЛУЖБОВА ПРАКТИКА КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ:
ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ УНІФІКАЦІЇ**

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконав:

здобувач 605 групи спеціальності 041
Богослов'я, ОПП Богослов'я
Мілешкін Михайло Володимирович.

Науковий керівник: к. іст. н., к. н. з
Богослов'я, доц. Лагодич М.М.

Рецензент декан богословського
факультету Львівської православної
богословської академії, к. н. з
Богослов'я ігумен Кіпріан
(доц. Лозинський Н.І.)

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2023 р.
Зав. кафедрою _____ доц. Рупташ О.В.*

Чернівці – 2023

Анотація

У своїй праці автор обумовлює актуальність тим, що проблема церковної ідентичності, виступає ключовою у формуванні української нації. Поряд із цим, християнське богослужіння є невідмінною частиною церкви та має тисячолітню історію в лоні Київської Митрополії.

Головною метою магістерського дослідження є висвітлення історії богослужіння церков Київської Митрополії та формування пропозицій подальшого їх розвитку.

У роботі було:

- висвітлено та проаналізовано історію християнського богослужіння на території Київської Митрополії;
- здійснено компаративний аналіз богослужіння церков- наслідників Київської Митрополії (ПЦУ, УГКЦ, РПЦВУ (УПЦ МП));
- проаналізовано сучасні богослужбові реформи та на їхній основі сформовано варіанти уніфікації богослужінь.

Ключові слова: церква, богослужіння, Київська Митрополія.

Abstract

In his work, the author explains the relevance of the issue of church identity as a key one in the formation of the Ukrainian nation. At the same time, Christian worship is an integral part of the church and has a thousand-year history in the bosom of the Kyiv Metropolis.

The main purpose of the master's research is to highlight the history of worship in the churches of the Kyiv Metropolis and to formulate proposals for their further development.

The work includes:

- the history of Christian worship in the territory of the Kyiv Metropolis was highlighted and analyzed;
- a comparative analysis of the worship services of the successor churches of the Kyiv Metropolis (OCU, UGCC, ROCinU (UOC of MP));
- modern liturgical reforms are analyzed and options for the unification of worship are formulated on their basis.

Keywords: church, worship, Kyiv Metropolis.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____В. Мілешкін

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1 ОЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	9
1.1. Джерельна та бібліографічна основи дослідження.....	9
1.2. Методологія й методика дослідження	16
Висновки до першого розділу	19
Розділ 2 ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ БОГОСЛУЖБОВОЇ ТРАДИЦІЇ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ.....	21
2.1. Становлення богослужбової практики на території Київської Митрополії.....	21
2.2. Богослужбові реформи, їхній зв'язок з сучасністю. Перші спроби уніфікації богослужінь.....	28
Висновки до другого розділу.....	35
Розділ 3 СУЧАСНЕ ХРИСТИЯНСЬКЕ БОГОСЛУЖІННЯ: ПЕРСПЕКТИКИ РОЗВИТКУ	37
3.1. Новітнє переосмислення літургійних текстів у церквах київської традиції.	37
3.2. Сучасні богослужбові реформи, в контексті самоідентифікації церков Київської Митрополії.....	41
3.3. Перспективи уніфікації Київського богослужіння: курс до створення власної богослужбової традиції.	45
Висновки до третього розділу	48
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	57

ВСТУП

Актуальність теми зумовлена перш за все проблемою автокефальної церкви в Україні. Із виданням Православній Церкві України патріаршого томосу про автокефалію (2018р.) Україна здобула не тільки право самостійності в питаннях церковного життя, але й також створила багато інших викликів як для церкви, так і для суспільства в цілому. На момент отримання томосу про автокефалію, на території України існували 3 окремі, незалежні одна від одної церковні православні структури: Українська Православна Церква Київського патріархату (УПЦ КП), Українська Православна Церква Московського патріархату (УПЦ МП, або так звана РПЦвУ) та Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ). Слушно зауважити, що незважаючи на назви, ні одна з цих структур не мала статусу справжньої автокефалії та не мала офіційного визнання від Вселенського Патріархату а інших Помісних Православних Церков. Кожна церковна організація мала власну історію, власну спадковість, власну ієрархію, та відповідно до цього – власну церковну традицію. Ця традиція вирізняла ці церкви в усьому.

Найбільш помітною з цього була проблема богослужбової мови. Таким чином УПЦ МП у своєму повсякденному вжитку послуговувалася виключно церковно-слов'янською мовою. Обґрунтовуючи це тим, що святі рівноапостольні Кирило і Мефодій перекладали богослужбові тексти під дією духа святого, тому вони визнавали цю мову богодухновенною на ряді з Латинською та Грецькою. Однак практика інших помісних церков (наприклад Румунської Православної Церкви) та всілякі спроби претендувати РПЦвУ на право бути єдиною українською православною церквою показує що це питання все ж таки не є таким принциповим, як заявляють вищі церковні ієрархи. [12, с. 140]

УПЦ КП та УАПЦ вели іншу політику, тому їхнім головним акцентом було саме слово «Українська», в назві обох структур. Тому богослужіння в цих церквах проводилося українською мовою. Поряд з ними існувала також і Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), яка також звершувала богослужіння українською мовою.

Це питання стало проблемним тому, що ці церкви в процесі свого становлення вирішували мовне питання по-різному. А тому кожна церква окремо перекладала богослужбові тексти на українську мову для свого повсякденного вжитку. Деякі переклади виявились неточними, деякі містили дуже багато кальок з церковно-слов'янської, а деякі надихались баченням окремих людей, а не церкви в цілому.

Після початку повномасштабного вторгнення знову актуалізується церковне питання в суспільстві. Багато людей які асоціювали себе з «УПЦ МП», переглянули свої погляди на церкву в цілому і поглиблено цікавлять не тільки загальним церковним життям, але й життям конкретно своєї громади.

А тому вважаємо доцільним висвітлити та проаналізувати одну з найважливіших місій будь-якої релігійної громади – звершення богослужіння.

Для подальшого успішного становлення та розвитку Православної Церкви України, потрібно плекати та формувати богослужбову традицію, яка була притаманна саме для Київської Митрополії. На жаль, сучасний стан таких речей залишає бажати кращого. Більшість змін робляться в першу чергу на противагу москві, або щоб бути «ближчими» до грецької традиції. Новітня богослужбова практика є своєрідним гібридом обох крайностей, де разом вживаються новоприйняті «західні» реформи, та

«східні» традиції від яких іноді буває так важко відійти. Таким чином тисячолітня традиція Київського Християнства втрачає свою ідентичність на фоні релігійно-церковних перепитів.

Мета та завдання даного дослідження. Мета нашої роботи полягає в тому, щоб висвітлити та проаналізувати історію становлення богослужбової практики на території Київської Митрополії від витоків до сучасності та на основі цього запропонувати можливі варіанти уніфікації різних богослужбових традицій.

Це визначає такі **завдання дослідження:**

- комплексне висвітлення та систематизація християнського богослужіння на території Київської Митрополії, від витоків християнства і до сучасного часу;
- аналіз та осмислення різних богослужбових традицій християнських церков західного обряду;
- здійснення порівняльного аналізу сучасних богослужбових традицій різних християнських церков (ПЦУ, РПЦвУ (УПЦ МП), УГКЦ);
- висвітлення можливих варіантів подальшого розвитку богослужбової християнської традиції в лоні українських церков.

Об'єкт дослідження – богослужбова практика українських християнських церков західного обряду, регіональні та внутрішньоцерковні традиції.

Наукова новизна роботи визначається тим що, більшість наукових робіт присвячені богослужбовій традиції українського християнства стосуються вузької тематики конкретних актуальних проблем (окремі реформи, хронологічні реформи, порівняння з іншими церквами, тощо). У

нашій роботі здійснено загальний аналіз історії формування та сучасного стану богослужбової традиції Київської Митрополії.

Апробація дослідження здійснювалася під час виступів на конференції: «Молодіжна наука заради миру та розвитку» (м. Чернівці, 9-11 листопада 2022 р.) на тему: «Особливі великопостові богослужіння притаманні Київському християнству»; «Платон мені друг, але істина дорожча» (м. Чернівці, 2-3 березня 2023р.) на тему: «Новітнє переосмислення літургійних текстів у церквах київської традиції»; на щорічній науковій студентській конференції Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці, квітень 2023р.). Також була опублікована стаття на тему «Використання світла в літургійній практиці християн: символічне та практичне значення», Нотатки сучасної науки (2023р. №5. С.4-5).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків дослідження. Повний обсяг усього тексту зі списком літератури 62 – сторінки (з них 51 основного тексту). Список літератури складається з 54 позицій (у тому числі 7 позицій – іноземними мовами).

Розділ 1

ОЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Джерельна та бібліографічна основи дослідження.

Становлення єдиної помісної Православної Церкви України по-новому актуалізують питання східного богослужіння, зокрема на теренах Київської митрополії. У різні періоди історії на територіях сучасної України існували безліч різних східних християнських церков. Саме тому історіографічна та джерельна панорама дослідження становить як праці видатних отців церкви: Іоана Золотоустого [41], Василя Великого [15], Григорія Ниського [38], Кирила Єрусалимського [30] та ін., так і праці новітніх богословів різних конфесій. Найбільш часто та детально про історію та розвиток східного богослужіння на територіях України розповідають богослови та науковці Української Греко-Католицької Церкви та Православної Церкви України.

Однак варто виділити, що богослужіння до хрещення Русі святим рівноапостольним князем Володимиром у 988 р. в основному було ідентично з грецьким. Початок цього береться ще з апостола Андрія, котрий в I ст. звершував свою місійну діяльність на місці майбутньої Херсонеської єпархії (VI ст.). Про це детально розповідають світові богослови, та фахівці з церковної історії. Зокрема про історію ранніх церков згадується в працях Гофмана Й. [20], котрий здійснив історичний аналіз як церкви в цілому так і помісних церков періоду вселенських соборів. Варто виділити що в своїх працях, науковець також згадує і про принципи звершення східного богослужіння, його розвитку то особливостей для кожної з помісних церков.

Найбільш детально про цей період в історії формування східної практики звершення богослужіння розповідають самі отці церкви. Зокрема Іоан Золотоустий [41], Василій Великий [15] та Григорій Двоєслов, котрі є авторами літургій та інших богослужбових чинів, котрими церква послуговується в своєму житті й до цього часу. Звісно свій первозданий вигляд вони не зберегли, а більшість тлумачень та пояснень святих отців є вже неактуальними. Однак ретроспективний огляд є доцільним у дослідженні поставленого питання. Таким чином, ми відслідковуємо весь прогрес богослужінь які змінювались на протязі понад тисячі років, однак не втратили своїх основ та принципів. Навіть зараз, через необхідність, чи навпаки через певну історичну архаїчність практика звершення християнських богослужінь постійно змінюється та еволюціонує через потреби сучасних вірян.

При масовій християнізації жителів тогочасної Київської Русі використовувалися здебільшого як примусові так і ліберальні методи. Зокрема з повісті минулих літ нам стає відомо про те, що князь Володимир змусив усіх людей зібратися біля берегу Дніпра, де і відбулося масове хрещення. Однак уявити хоча б приблизний масштаб і достовірність цього передання досить важко. Все-таки зважаючи на багатовікову традицію процес християнізації Київської Русі почався швидше за все набагато раніше, про це свідчать згадки з української історії, зокрема про «Аскольдове хрещення», та активне придушення християнства князем Олегом. Однак, вже княгиня Ольга, котра разом з Володимиром удостоїлася звання рівноапостольної змогла охреститися самою і відповідно охрестити й деяку частину населення.

З цього випливає, що хрещення 988 р. яке «здійснив» святий князь Володимир було не першим, а просто найбільш успішним. У результаті

такої прохристиянської політики уже через декілька десятиліть повальна частина жителів Київської Русі була християнізована.

Саме з цього бере початок «унікальна» історія розвитку різних форм Богошанування на території Київської Митрополії. Річ у тім, що під впливом попереднього язичництва для деяких верств населення «перехід» в нове віросповідання відбувався більш ліберально та поступово, зберігаючи при цьому деякі язичницькі елементи, які в трансформованому вигляді дожили і до наших часів. Серед них різні традиції і вірування, котрі є важливою складовою української культури, а разом з цим не мають ніякого відношення до ортодоксального християнства в цілому.

Після киеворуського періоду в історії українського християнства настає момент, коли різні християнські течії починають асоціюватися в першу чергу з іншими незалежними державами, а відповідно до цього й з іншими християнськими церквами. Таким чином правобережна Україна схиляється в бік католицизму, під впливом Речі Посполитої. Варто заявити також і те, що на землях Заходу України також створився унікальний феномен саме «галицького» православ'я. У IVX ст. навіть було створено Галицьку Митрополію Константинопольської православної церкви, про це згадує Гайковський М. І. [48].

На території цієї митрополії богослужбова практика розвивається окремо, з повністю православною обрядовою традицією, з використанням елементів римо-католицької традиції. Дещо пізніше, а саме після проголошення Берестейської унії (1596 р.), було створено Українську Греко-Католицьку Церкву. Тепер східна традиція звершення богослужінь уже напряду використовувала елементи, та окремі богослужбові чини, якими послуговувався весь католицький світ.

З початком існування окремих структур православної церкви та Української Греко-Католицької Церкви розподіл богослужбової практики здійснюється переважно більше за територіальним чинником, аніж за конфесійним. Таким чином, кореляція традиції звершення богослужіння проводиться від Заходу до Сходу України, де для першого регіону притаманні особливості саме візантійського та грецького богослужіння, а для другого – більше московського. Про це свідчать окремі релігійні громади, зокрема на Заході України, де незалежно від конфесійного розмежування, богослужіння звершується практично однаково.

Починаючи з XVII століття ми черпаємо інформацію про тогочасні богослужбові обряди з різної практичної церковної літератури. Сюди входять різного типу служебники, часослови, требники та інша богослужбова література. Не зважаючи на це та на точність викладеної в них інформації щодо звершення богослужіння, нерідко священники та й просто миряни вносять свої корективи, додаючи конфесійного чи регіонального забарвлення [34, с. 111].

Окремо слід виділити спадковість церкви, яка часто не встигає за актуальними богослужбовими «трендами». Богослужбові тексти переповнені непотрібними «вставками», котрі не тільки втратили свою актуальність але й мали зовсім іншу першоідею у своїй концепції. Це стосується наприклад ектенії оголошених яку виголошують на літургії. Оскільки інститут оголошених вже давно перестав існувати в церкві, Православна Церква України та Українська Греко-Католицька Церква відмовилася від виголошення цієї ектенії за своїми богослужіннями.

Крім того багато богослужбових чинів та текстів дожили до нашого часу у видозміненому форматі. Наприклад молитва «Спаси, Господи людей Твоїх та благослови насліддя Твоє...» в давнину читалася як:

«Спаси, Господи імператора (царя) нашого та благослови насліддя його...». А «Царські часи» які читаються напередодні великих свят (Різдво Христове, Богоявлення та Великдень), знову ж таки, називаються так тому, що на них приходив сам імператор.

Сучасна джерельна база дослідження богослужбової практики Київської митрополії включає в себе різноманітні матеріали, які можна поділити на кілька груп:

- Богослужбові книги та інші богослужбові тексти, які використовуються в Київській митрополії сьогодні [19 с. 36]. До цієї групи належать:
 - Типікон, який регламентує порядок богослужіння в православній Церкві. Типікон Київської митрополії має свої особливості, які відображають історичний розвиток і традиції цієї митрополії.
 - Октоїх, який містить богослужбові тексти для неділь, свят та великих свят.
 - Мінея, яка містить богослужбові тексти для кожного дня церковного року.
 - Тріоді, які містять богослужбові тексти для Великого посту та Великодня.
 - Житія, які містять біографії святих та розповіді про церковні свята.
 - Інші богослужбові книги та тексти, які використовуються в богослужіннях.

- Документи, що регламентують богослужбову практику в Київській митрополії. До цієї групи належать:
 - Статути Київської митрополії, які встановлюють правила та порядок богослужіння.
 - Інші документи, які регламентують богослужбову практику в Київській митрополії.
- Описи богослужбової практики, які були опубліковані в наукових та популярних виданнях. До цієї групи належать:
 - Монографії, статті та інші наукові публікації, які присвячені богослужбовій практиці Київської митрополії.
 - Статті та матеріали в періодичних виданнях, які присвячені богослужбовій практиці Київської митрополії.
 - Книги та статті, які написані для широкого кола читачів і розповідають про богослужбову практику Київської митрополії.
- Інтернет-ресурси, які містять інформацію про богослужбову практику Київської митрополії. До цієї групи належать:
 - Офіційні сайти Київської митрополії та інших церковних установ.
 - Сайти, які присвячені православній духовності та богослужінню.
 - Соціальні мережі, в яких обговорюються питання богослужбової практики.

Бібліографічна база дослідження включає в себе багато джерел, які були опубліковані в Україні та за кордоном. Серед них є праці вітчизняних та зарубіжних науковців, а також церковні документи та богослужбові книги.

Додаткові джерела, які були використані в дослідженні:

- Архівні матеріали, які зберігаються в різних архівах України та за кордоном. Ці матеріали можуть надати додаткову інформацію про історію богослужбової практики Київської митрополії, зокрема про місцеві особливості богослужіння в різних регіонах України.
- Етнографічні матеріали, які дають інформацію про народні звичаї та обряди, пов'язані з богослужінням. Ці матеріали можуть надати додаткову інформацію про взаємодію богослужбової практики з народною культурою

На основі наведеної вище бібліографічної бази дослідження, можна сміливо стверджувати що її достатньо щоб висвітлити та проаналізувати весь шлях становлення богослужбової практики на території Київської Митрополії, починаючи від раннього християнства аж до сьогодення. Окрім цього, сучасні праці науковців та церковних діячів дають змогу розгорнуто запропонувати варіанти уніфікації та реформації київського богослужіння, в бік власної самобутності та унікальності.

1.2. Методологія й методика дослідження

Методологія дослідження - це система принципів, методів та засобів, які використовуються для досягнення поставлених цілей дослідження. У процесі дослідження богослужбової практики Київської митрополії було використано такі методологічні підходи:

- Історичний підхід дозволив проаналізувати історію розвитку богослужбової практики Київської митрополії, виявити основні тенденції та закономірності її розвитку.

Історичний підхід передбачає вивчення історичних джерел, таких як літописи, богослужбові книги, археологічні матеріали та літературні твори. На основі аналізу цих джерел було встановлено, що богослужбова практика Київської митрополії має багатовікову історію та розвивалася під впливом різних факторів, зокрема історичних, культурних та церковних.

- Системний підхід дозволив розглянути богослужбову практику як цілісну систему, яка складається з різних елементів.

Системний підхід передбачає розгляд об'єкта дослідження як єдиного цілого, яке складається з взаємопов'язаних елементів. У випадку богослужбової практики Київської митрополії такими елементами є: богослужбові тексти, обряди, музика, архітектура, живопис та інші.

- Функціональний підхід дозволив визначити функції богослужбової практики в житті православної Церкви.

Функціональний підхід передбачає розгляд об'єкта дослідження з точки зору його функцій. У випадку богослужбової практики Київської митрополії такими функціями є:

- * Богослужіння як спосіб спілкування людини з Богом.
 - * Богослужіння як спосіб вираження віри та духовності православних християн.
 - * Богослужіння як спосіб збереження та передачі православної традиції.
- Порівняльний підхід дозволив порівняти богослужбову практику Київської митрополії з богослужбовою практикою інших православних церков.

Порівняльний підхід передбачає зіставлення різних об'єктів дослідження з метою виявлення їх спільних та відмінних рис. У випадку богослужбової практики Київської митрополії було проведено порівняльний аналіз з богослужбовою практикою інших православних церков, зокрема Російської православної церкви, Греко-католицької церкви та Сербської православної церкви.

- Соціологічний підхід дозволив зібрати інформацію про поточний стан богослужбової практики в Київській митрополії.

Соціологічний підхід передбачає проведення аналізу соціальних мереж, в котрих церковні діячі досить часто висловлюють думку щодо богослужбової традиції українських церков. На основі результатів підходу було встановлено, що богослужбова практика Київської митрополії характеризується певною єдністю та різноманітністю. Єдність проявляється в тому, що богослужбові тексти та обряди Київської

митрополії відповідають традиціям православної Церкви. Різноманітність проявляється в тому, що в різних регіонах України існують місцеві особливості богослужбової практики.

У процесі дослідження було дотримано таких принципів наукового дослідження:

- Об'єктивність - дослідження було проведено з дотриманням принципів наукової об'єктивності, без висловлення суб'єктивних думок та оцінок.
- Достовірність - дослідження було проведено на основі ретельно відібраних джерел та матеріалів, які були перевірені на достовірність.
- Повнота - дослідження було проведено з урахуванням всіх важливих аспектів богослужбової практики Київської митрополії.

Загалом, методологічна основа дослідження була вдалою та дозволила отримати ґрунтовне та всебічне висвітлення та аналізування досліджуваного питання.

Висновки до першого розділу

На основі наведених даних доходимо до висновку, що огляд бібліографічних джерел дає нам змогу повноцінно виконати завдання які стоять перед нами. Загалом можна виділити 3 групи основних літературних джерел якими ми послуговуємося у своєму дослідженні.

До першої групи можна віднести будь-якого роду історіографічні джерела та документи. Таким чином у Святому Письмі ми знаходимо інформацію про заснування церкви на території сучасної України святим Андрієм Першопокликаним, а пізніше у творах Святих Отців церкви, ми черпаємо писемні згадки про Київську Митрополію [13 с. 200], її історію, устрій та традицію звершення різних богослужінь. Ще пізніше, у творах багатьох церковних діячів та святителів ми знаходимо посилання на різні традиції та особливості звершення християнського Богошанування. Також до цієї категорії належить і будь-якого роду богослужбова і церковна література, яка врегульовує порядок та форму звершення різних богослужінь (типікон, служебник, часослов, тощо).

До другої категорії бібліографічних джерел належить література яка окреслює сучасний стан традиції богослужіння церков Київської Митрополії. Це стосується рішень Архієрейських Соборів, журналів засідань Священних Синодів, різних редакцій богослужбової літератури. Також з розвитком технологій, стало можливо і більш ретельно дослідити розвиток церковного богослужіння та спроби впровадження нових реформ. Тільки за останні 5 років церкви Київської Митрополії запровадили богослужбових реформ та видали нової церковної літератури більше, ніж за останнє століття. Було переглянуто богослужбові тексти, деякі частини літургій Іоана Золотоустого та Василя Великого були змінені, а деякі й взагалі було прибрано з богослужбового вжитку (ектенія оголошених,

тропар шостого часу, й інші). Видано багато нової практичної літератури: Військовий требник, нові служебники з актуальними змінами, нові переклади часослову, Псалтиря й навіть Священного Писання. Також були розроблені й тексти нових молитов [18], які зараз можна почути в будь-яких храмах українських «західних» церков: молитва про перемогу України над агресором, молитва за Українську державу в час небезпеки, багато різних молитов за захисників, воїнів, волонтерів, військових лікарів, тимчасово переселених осіб та за українську владу та народність. Увесь цей пласт богослужбової літератури за такий малий проміжок часу настільки укорінився в нашому повсякденному вжитку, що й залишиться навіть після нашої перемоги.

До третьої секції літератури належить в основному наукова богословська література, яка стосується різних питань богослужіння Київської Митрополії [12], а також дописи в соціальних мережах з суб'єктивною думкою різних церковних діячів стосовно необхідності реформування та уніфікації богослужінь. Окрім цього є низка священнослужителів, котрі з благословення своїх Архіпастирей самостійно впровадили, деякі, на їхню думку, важливі нововведення.

Загалом весь цей бібліографічний пласт дозволяє нам в повній мірі розкрити досліджуване питання, та на основі наявних джерел запропонувати нові варіанти розвитку та поглиблення сучасного «Київського» богослужіння.

Методологічна основа налічує звичні для історико-аналітичного дослідження методи. Котрі не тільки є найбільш ефективними для виконання поставлених завдань, але й також дають змогу сформувати зачатки для майбутніх наукових праць які будуть стосуватися висвітленого дослідження.

Розділ 2

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ БОГОСЛУЖБВОЇ ТРАДИЦІЇ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ

2.1. Становлення богослужбової практики на території Київської Митрополії.

Про богослужіння Київської Митрополії першого тисячоліття нам відомо надзвичайно мало. Ми не знаходимо даних про конкретні відмінності у проведенні богослужінь. Пояснюється це досить легко, до набуття відносної «самостійності», після Хрещення Русі (988 р.), Київська Митрополія існувала тільки в складі Константинопольського Патріархату, що дає можливість нам стверджувати, що «Київське» богослужіння було якщо не ідентичне, то досить схожим до візантійського.

Перша згадка християнського храму в Києві зустрічається в Повісті Минулих Літ під 945 р. у тексті договору кн. Ігоря з греками. У літописі йдеться про клятву, яку давали дружинники-християни в київській церкві пророка Іллі, "се бо бі с[о]борна церкви". [27 с. 93] Літописець наголошує на тому, що церква була "соборною", оскільки християнами були багато хто з варягів. Про характер київського богослужіння цього часу сказати нічого не можна. Імовірно, церковнослов'янська мова за богослужінням не вживалася - для християн-варягів вона була чужою, а "русинів" літопис протиставляє "християнам" (Там же).

Вирішальним моментом формування Київської літургійної традиції стало Хрещення Русі 988 р. За князювання св. рівноап. Володимира († 1015) та особливо Ярослава Мудрого († 1054) на Русі було побудовано численні церкви, перекладено з грецької та переписано книги, у великих

містах створювали школи для навчання кліриків. Про те, яким було Київське богослужіння в кін. X - сер. XI ст., через відсутність джерел можна лише здогадуватися. Безумовно, воно було, як і раніше сказано, візантійського походження, проте не можна точно стверджувати, який із двох прийнятих на той час у Константинополі богослужбових статутів - Студійського монастиря чи Великої церкви Св. Софії в Константинополі (пісенний супровід) – використовувала Київська Митрополія. Можливість вживання на Русі урочистого пісенного супроводу змушують припустити кілька збережених давньоруських Кондакарів. Елементами пісенного супроводу можна вважати і деякі літургійні чини (вхід на утрєні, святкові літії та ін.), що зберігалися в побуті собору Св. Софії в Новгороді в XVI ст. і перейшли звідти в київське богослужіння в XVI-XVII ст. [1 с. 309] Про поширеність Студійського уставу вже на поч. XI ст. можна дійти висновку з літописного повідомлення під 1015 р. про убивство св. кн. Бориса - св. страсотерпець співав перед смертю "заутреню", що містить "оксапсалми" (шестипсалміє) та "канун" (канон), тобто утрєню за Студійським уставом.

За богослужінням у кін. X - сер. XI ст., можливо, використовували південнослов'янські переклади богослужбових книг, але вже в XI ст. у Києві було здійснено новий переклад богослужбових книг із грецької - найдавніші руські Мінеї кін. XI ст. не відповідають південнослов'янським Мінеям того часу ні за складом пам'яток, ні в редакціях текстів. До кін. XI ст. у деяких храмах богослужіння (принаймні окремі його частини) відбувалося грецькою - у пам'ятках цього часу нерідко трапляються неперекладені грецькі вирази. Це пояснюється тим, що спочатку клір Київської Церкви значною мірою складався зі священнослужителів-греків, які користувалися принесеними із собою богослужбовими книгами.

У XI-XIV ст. богослужіння Київської Митрополії змінювалося мало. Давньоруський корпус книжок, що використовувалися за богослужінням, не відповідав сучасному південнослов'янському і відображав самостійну традицію. Оскільки більшість збережених давньоруських богослужбових книжок - це гімнографічні збірники (Тріоді, Октоїхи, Мінеї), які не використовуються Типіконом Великої церкви та розташовані відповідно до Студійського статуту, можна з упевненістю стверджувати, що на Русі в цей час використовувався Студійський статут. [1 с. 189]

Студійсько-Олексіївський статут. Починаючи із сер. XI ст. Студійський статут на Русі вживався в редакції, записаній у 1034 р. Константинопольським Патріархом Олексієм для заснованого ним поблизу Константинополя монастиря Успіння Пресвятої Богородиці. Патріарх Олексій, що був колись ченцем і ігуменом Студійської обителі, прекрасно знав студійські звичаї, він суворо слідує їм у своєму Статуті, в кожному випадку пояснюючи причини деяких відступів від них. Широке поширення на території Київської Русі Студійсько-Олексіївського статуту пов'язане із запровадженням його близько 1051 р. у Києво-Печерському монастирі – найважливішому на той час монастирі Київської Митрополії – преподобним Феодосієм Печерським († 1074). Причиною надання переваги Олексіївській редакції статуту стала та обставина, що це був єдиний запис із дисциплінарною частиною, яка стала необхідною через значне збільшення кількості насельників обителі. Згідно з літописним записом під 1051 р., Статут був знайдений у студійського ченця Михаїла, який прийшов у Київ, згідно з "Житієм преподобного Феодосія", по Статут їздив у Константинополь до такого собі Єфрема – можливо, знайдений у Михаїла текст виявився неповним. Про Києво-Печерську лавру пише: "переша вси манастиреві уставъ" – порядки монастиря стали для інших

монастирів зразковими; крім того, з Київської обителі в XI-XIII ст. вийшло чимало ігуменів і єпископів.

Монастирський Студійсько-Олексіївський статут зберігся тільки в слов'янських списках. Вони містять різні редакції тексту, оскільки Статут, мабуть, перекладався кілька разів. Статут складається з тріодної, місяцесловної, дисциплінарної (що містить також розрізнені літургійні вказівки) і додаткової (загальнолітургійної) частин; в окремих списках деякі частини відсутні, наприклад в багатьох немає дисциплінарної частини. Типографський статут містить крім Статуту Кондакар. Збережені уривки Статуту Св. Софії новгородської, що датуються кінцем XIII ст., доводять, що Студійський устав уживався не тільки в монастирському, а й у кафедральному богослужінні.

Богослужіння за Студійським статутом проіснувало на теренах Київської Митрополії до XV ст. [6 с. 634]

Рубіж XIV-XV ст. відзначений великими змінами в державному та церковному житті Київської Русі. Зразком були афонські монастирі, які звершували богослужіння за Єрусалимським статутом і виробили складний чин літургії, записаний у першій половині XIV ст. афонським ченцем, згодом. Патріархом Константинопольським Філофеєм Коккіносом († 1379).

Другий південнослов'янський вплив. Руські книжники прагнули оновити писемність, виправити тексти біблійних і богослужбових книжок, привести їхню мову у відповідність із деякою нормою. При цьому вони, звісно, враховували літургійні зміни, що відбулися в православному світі. Перехід православних Церков (Константинопольської – у XIII ст., Сербської та Болгарської – у першій половині XIV ст.) на богослужіння за Єрусалимським статутом не міг не позначитися на богослужінні Київської

Митрополії. Єрусалимський статут разом із корпусом богослужбових книг у південнослов'янських перекладах було принесено на Русь, і в XV ст. протягом короткого часу він став домінуючим у богослужінні. Крім Єрусалимського статуту в кінці XIV ст. на Русі поширювалися переклади пов'язаних із ним "Статуту священнослужіння" і "Статуту Божественної літургії" Патріарха Константинопольського Філофея (Коккіноса) (див. Діатаксіс Філофея), що уніфікували порядок здійснення вечірні, утрени та Божественної Літургії [2]. Поширення на Русі богослужбових книг у болгарській редакції XIV ст. дає підставу називати другу половину XIV - початок XV ст. періодом другого південнослов'янського впливу.

З цього моменту церковне життя на теренах Київської Митрополії розділяється та починає розмежовуватися на дві гілки – східного та відповідно до цього – західного впливу. Для розуміння еволюції сучасного київського богослужіння варто зупинитись саме на останньому, вплив московії відіграв велику роль у формуванні сучасної літургійної традиції. Таким чином, богослужіння XVIII-XIX стт. було ідентичне до богослужінь російської імперії, тільки наприкінці XIX – початку XX ст. почався активний курс на церковну самостійність.

Праці Руських митрополитів з перетворення богослужіння. Хоча імовірно вже свт. Алексій Московський (1354-1378) ввів Єрусалимський статут у заснованому ним монастирі, найбільше щодо зміни статуту Руської Церкви на Єрусалимський і приведення руської практики звершення літургії та таїнств у відповідність до пізньовізантійської було зроблено його наступниками - митрополитами Кипріаном і Фотієм. Свт. Кипріан, посівши московську кафедру 1390 р., здійснив низку дій щодо перегляду і поліпшення літургійного побуту церкви. Зокрема, за його указом було переписано і розіслано по церквах велику кількість

богослужбових книг. Серед них - виправлений Кіпріаном Служебник болгарського походження так званої філофіївсько-евфиміївської редакції, створеної в Болгарії за св. Патріарха Євфимія II, Служебник містив у собі "Діатаксіс" Патріарха Філофея; складений самим свт. Кіпріаном Псалтир із розповіддю (див. Псалтир слідуючий), де порядок служби викладено згідно з Єрусалимським статутом. [З с. 501] Крім того, свт. Кипріан переклав із грецької деякі богослужбові тексти (серед інших особливу молитву Святого Духа на вечірній П'ятидесятниці Патріарха Філофея, що зберігалася в київського богослужіння до XVII ст.). Митр. Фотій (1408-1431) продовжив працю свт. Кіпріана зі встановлення літургійної однаковості на основі Єрусалимського статуту, який за його часів став домінувати на Русі.

Заміна Студійського статуту Єрусалимським. Ані митр. Алексій, ані митр. Кипріан, ані митр. Фотій, імовірно, не запроваджували на Русі нового Статуту у вигляді загальнообов'язкової книги, хоча вже за свт. Алексія поряд зі слов'янськими списками Єрусалимського статуту сербського походження мали ходіння списки ранньої руської редакції цього статуту. До кін. XIV століття Єрусалимський статут став уже досить відомим на Русі. Однак тільки в XV ст. чин вечірні та утрені в Служебниках почали викладати стосовно всеношної, що є характерною рисою Єрусалимського статуту. За митр. Фотія широко поширена російська редакція Єрусалимського статуту, створена прп. Афанасієм Висоцьким (див. Афанасій Висоцький Старший), в основному витіснила Студійський статут і південнослов'янські редакції Єрусалимського статуту.

Центром поширення нового статуту виявилася москва, що стала в цей час центром церковного життя більшості православних і мала постійні зносини з православним Сходом. З москви Єрусалимський статут

поширився всією Київською Митрополією, досягнувши в XV столітті північних околиць тогочасної держави (у Новгороді його прийняли приблизно в сер. XV ст.).

2.2. Богослужбові реформи, їхній зв'язок з сучасністю. Перші спроби уніфікації богослужінь.

Як і було сказано раніше тогочасне церковне богослужіння було далеке від ідеалу та від бачення літургістів-сучасників. Більшість богослужбової літератури містила велику кількість помилок. Пов'язано це було з тим, що всі церковні тексти були переписані безліч разів, ще до появи технологій книгодрукування. Переважна частина з них були орфографічними, та швидко виправлялися, однак було багато різних уставних неточностей, й нерідко такі переписи доповнювалися особистим баченням автора.

З появою перших книгодрукарень почався період богослужбових реформ. Котрі в свою чергу були націлені на виправлення помилок, та зведення догматичних та важливих уставних речей до єдиного вигляду. Найбільш помітними реформи були на Заході територій сучасної України, яка в більшості була під московським впливом. Імперські мотиви тепер пронизували і християнську спільноту. Разом із важливими та принциповими змінами, московська імперія впроваджувала свою нищівну політику – москва – третій Рим. [4 с. 45] За такими принципами саме московський цар був найважливішою людиною за будь-яким православним богослужінням.

Після відриву московської митрополії від Константинопольського патріархату почався активний розвиток Київської Митрополії. Котрий, на жаль, тривав не довго. Берестейська унія не тільки ознаменувала собою створення двох церков на території Київської Митрополії, але також провела чітку лінію між східним та західним курсами українського християнства.

З XVII століття, фактично, центр Київської Митрополії повністю перейшов під впорядкування самопроголошеного московського патріархату. Наслідки політики якого ми бачимо й через чотири століття.

Однак це не завадило розвитку самобутньої української богослужбової думки. Київське православне священство опинилося в безвихідній ситуації, більшість західних православних єпископів після унії все ж таки визнали верховність Папи Римського, та стали основою новоствореної Греко-Католицької церкви. Інша частина яка не хотіла відступати від православної віри вирішила зректися своєї вікової історії в лоні Української Київської Митрополії та повністю перейшли під вплив москви. Однак серед них були й видатні постаті, котрі поклали все своє життя щоб примирити православних українців а також продовжити славу історію Київської Митрополії, серед них варто відмітити митрополита, святителя Петра Могилу. 29 червня 1629 року в Києві був скликаний помісний собор, [З с. 328] предметом обговорення якого мало стати питання примирення уніатів і православних. Позитивних наслідків собор не дав. Це стало початком великої праці святителя.

Його видавнича діяльність послуговала основою формування сучасного богослужіння. Важливим є те що він також видавав праці староукраїнською. Серед них перший український катехизис – «Православне сповідання віри», а також багаточисельні послання, вірші та наукові твори. З його благословення також було передруковано Поучительне Євангеліє – староукраїнською мовою. Було перевидано й пласт богослужбової літератури, серед них нові (виправлені) видання служебників та уніфікований требник, який в історії більш відомий як «Требник Петра Могили», яким пізніше користувалася й російська православна церква.

До ХХ ст. богослужбові реформи не носили загальної важливості. Київська Митрополія боролася за свою самостійність та національну ідентичність. На превеликий жаль, останню вона змогла здобути тільки частково, і то тільки в нечастих амбіціях та потугах до автокефалії.

Створення Української Автокефальної Православної Церкви та вихід Української Греко-Католицької Церкви з підпілля вдихнули в ідеї церковної незалежності нове життя. Борячись за українську церкву, церковні ієрархи не надавали питанню створення особливої традиції богослужіння Київської Митрополії належного значення. А отже, воно здебільшого було ідентичне російському. Поряд із цим неабиякої популярності набула різна церковна література українською, яка потім все більше і більше терпіла утиски та повсюди заборонялася.

Почався також і активний переклад богослужбової літератури. У цей період відбулася справжня сенсація в українському богослужбовому світі. 22 травня 1919 року відбулася перша Божественна Літургій Іоана Золотоустого повністю українською мовою. Для цього дійсно знакового для Київської Митрополії богослужіння, автор всесвітньовідомого «Щедрика», український композитор Микола Леонтович, написав нові ноти церковних піснеспівів перекладених на українську мову та особисто керував хором за богослужінням. Літургію звершив митрополит Василь Липківський, ця подія викликала надзвичайну увагу жителів столиці. Через деякий час митрополит згадує про цю подію так «На всеношній службі Божій зібралася така сила народу, що не тільки в Соборі, а й навкруги його було тісно; весь нарід плакав, чуючи Апостол, Євангелію, Псалми рідною мовою; всі відчували, що це вперше після віків неволі «моляться на волі невольничі діти», як провіщав Шевченко. З часу заснування Київської Митрополії, це була революційна зміна богослужбової парадигми, яка

провіщувала собою нову сторінку в історії української церкви та нації загалом.

Не дивна реакція москви на цю подію, котра всілякими шляхами сприяла забороні цього богослужіння. Спочатку вони двічі на офіційному рівні забороняли митрополиту звершити це богослужіння, а після нього заочно віддали його на церковний суд. Ця подія стала неофіційним, духовним, днем народження УАПЦ.

Після цього «мода» на українську мову за богослужінням тільки поширювалася, ще з більшим ажіотажем перекладали богослужбову літературу українською мовою. Варто наголосити, що переклад звершувався з церковнослов'янської мови, література якою, як ми вияснили, була далека від ідеалу, крім цього переклад старалися зробити максимально подібним, тому замість деяких слів котрі не мали відповідників в українській мові досить часто використовували різного роду слов'янізми. З наслідками чого українська церква тільки недавно почала боротись. Однак це ніяк не применшує важливості вкладу цих праць в розбудову Автокефальної Церкви. [7 с. 312]

За понад пів століття панування більшовиків, християнство загалом, а особливо національні церкви набули неабияких гонінь. Офіційно ніхто не забороняв церкву, однак у кожного громадянина СРСР, котрий займав хоча б найменшу роль в суспільстві був вибір: або жити спокійно або бути християнином. Комуністична верхівка прекрасно розуміла, що Бога та Богослужіння можна замінити тільки чимось подібним.

Бога мав замінити генеральний секретар СРСР, церковну спільноту – партія, а богослужіння – різного виду соціальні «активності» (з'їзди комсомолу, суботники, тощо). Нерідко ці події перекривали собою

найбільш значущі для християн свята. Так, наприклад, будь яка соціально важлива робота здебільшого виконувалася в неділю, день коли кожен християнин має відвідати богослужіння. Святкування нового року затьмарило собою прихід на землю Спасителя, котрий прийшов на цей світ щоб врятувати нас від гріха. А святкування Великодня (котрий здебільшого припадав на кінець квітня – початок травня), поступилося святкуванню 1 травня, дня миру та праці та 9 травня – дня перемоги.

Як і всі подібні режими, цю систему настав крах. Однак за цей час встигло вирости не одне покоління пронизане цією ідеологією, знову ж таки з наслідками якої, доводиться мати справу й донині. Після розпаду СРСР та проголошенню незалежності України, український народ знову мав потребу в появі духовного орієнтиру, яким стала церква. Крім вищезгаданих УАПЦ та УГКЦ, були сформовані нові структури – Українська Православна Церква Київського Патріархату, та Українська Православна Церква (Московського Патріархату), котрі були сформовані з духовенства та єпископату УАПЦ та РПЦ (Російської Православної Церкви). Не дивлячись на явну видимість позицій цих організацій, УПЦ МП для більшості українців виявилася «ближчою». Українці не бачили в росії ворога, а скоріш за все співбрата по біді. Тим більше, що в УПЦ МП вони бачили ту саму «канонічність» та визнання РПЦ всесвітнім православним світом. [10 с. 1218]

Тепер в Україні існували аж чотири самостійні християнські структури, котрі називали себе істинними наслідниками Київської Митрополії. Кожна з церков мала свою особливість. Грубо кажучи РПЦвУ (УПЦ МП), завоювали свої вірян «канонічністю», та позиціонуючи себе як визнаний світом правонаступник Володимирового Хрещення. УАПЦ – показувала свою столітню історію, вона першою з новітніх структур

зробила акцент на українській ідентичності, та зазнала великих бід під час правління більшовицької влади. УГКЦ – яка знаходилась в підпіллі, та позиціонуючи себе як найпопулярніша церква в світі з правовим центром у Ватикані. УПЦ КП – мала за основу ту саму «канонічність», однак переслідувала більшу проукраїнську позицію, через це не визнавалася РПЦ, а відповідно всім православним світом та більшістю українців.

Повертаючись до теми нашого дослідження, саме з цього моменту розвиток сучасного богослужбової традиції Київської Митрополії набув неабияких обертів. Тепер існувало 3 церкви (УАПЦ, УГКЦ, УПЦ КП), головною мовою за богослужінням котрих була українська. З розвитком технологій почався масовий переклад богослужбової літератури. Тут варто відзначити патріарха УПЦ КП – Філарета (Денисенко) (зараз – почесний патріарх ПЦУ), котрий, фактично, переклав весь корпус богослужбової літератури українською мовою. Крім звичних служебників, часословів, псалтирів та требників, були перекладені октоїхи та місячні мінеї. Тепер українці мали змогу прославляти кожного святого в місяцеслові рідною мовою. Незважаючи на омріяну церкву та свободу, український народ все більше й більше схилявся до РПЦвУ, проросійська влада, та постійний наратив РПЦ про «розкольників» у вигляді УАПЦ та УПЦ КП, укріплював впевненість в українцях, що УПЦ КП – істинна українська церква. Таким чином в 10-х роках ХХІ ст., ця християнська організація набула піку своєї популярності та могутності. Фінансування влади, віддавання пам'ятників культури в руки УПЦ КП зробили неможливе, українці почали асоціювати себе із цією структурою.

Після революції гідності почався затяжний процес переосмислення українцями своїх духовних цінностей. УПЦ хоча й користувалася неабиякою популярністю, проте приписка «Московський Патріархат»

стала для них клеймом, від якого вони не в змозі відхреститися вже десятирок років.

Кінець 2018 р. – початок 2019 р. став вирішальним для всієї України та української церкви, за ініціативи патріарха Філарета, та з підтримки державної влади, 3 православні українські організації (УАПЦ, УПЦ КП, частково УПЦ МП) об'єдналися в Православну Церкву України (ПЦУ), котра одразу отримала патріарший томос про автокефалію, та займала своє почесне місце на ряду з іншими помісними православними церквами. [43 с. 105]

ПЦУ та УГКЦ почали проводити жорстку політику щодо віддалення від проросійського впливу. Реформи церковного календаря, відмова від шанування російських святих, реформа церковних нагород та багато іншого стали виразником самоідентифікації української церкви.

Висновки до другого розділу

Історія становлення та формування богослужіння церков Київської Митрополії перш за все дуже тісно пов'язана з самим розвитком української церкви та української держави.

Богослужіння Київської Митрополії є одним із найважливіших елементів української духовної культури. Воно пройшло довгий і складний шлях свого розвитку, який відображав зміни, що відбувалися в українській історії та культурі.

У перші століття свого існування богослужіння Київської Митрополії було подібним до візантійського. Воно було складено грецькою мовою і ґрунтувалося на візантійських богослужбових книгах. Однак з часом, у зв'язку з політичними та культурними змінами, воно набуло своєї особливої характеристики.

Збереження традиційного богослужіння стало важливим фактором, який відокремив Київську Митрополію від Московської патріархії. Воно підкреслювало самобутність української церкви та її незалежність від московської влади.

У XIX-XX століттях богослужіння Київської Митрополії продовжувало розвиватися. У цей період відбулося остаточне утвердження української мови за богослужінням. Крім того, були внесені деякі інші зміни, спрямовані на вдосконалення богослужіння та його пристосування до сучасних умов.

У XXI столітті відбулося об'єднання трьох православних українських церков у Православну Церкву України. Цей процес супроводжувався також реформами богослужіння, спрямованими на віддалення від проросійського впливу. [42]

Ці реформи сприяли зміцненню української ідентичності Православної Церкви України та її відокремленню від Московської патріархії.

Богослужіння Київської Митрополії має значний вплив на сучасне українське суспільство. Воно є важливим елементом української культури та духовності. Богослужіння сприяє збереженню української ідентичності та допомагає українцям у духовному розвитку, воно виконує важливу роль у збереженні української мови та культури. Воно нагадує українцям про їхню історію та традиції. Наприклад, у богослужіннях часто згадуються українські святі, історичні події та культурні пам'ятки (ікони, піснеспіви, тощо).

Українська церква стала частиною української народності. Визнання української православної церкви християнським світом дало змогу перш за все приймати важливі церковні рішення не від лиця конкретної релігійної організації, як було колись, але від обличчя українського народу, висловлюючи його волевиявлення і беручи до уваги його думку.

Усі реформи, процеси, позитивні чи негативні, вплинули на те що понад тисячолітню історію української церкви, Україна отримала свою релігійну незалежність. Це виражається і в богослужіннях церков Київської Митрополії, яке увібрало в себе найкращі моменти візантійської і руської традицій, і разом з цим продовжує свій нелегкий шлях еволюційного розвитку. Подальші реформи все більш і більш дають змогу осмислити наше релігійне життя, ставлячи не зовнішньообрядовий зміст, а духовно-богословський на периферію богослужбового життя церкви.

Розділ 3

СУЧАСНЕ ХРИСТІЯНСЬКЕ БОГОСЛУЖІННЯ: ПЕРСПЕКТИКИ РОЗВИТКУ

3.1. Новітнє переосмислення літургійних текстів у церквах київської традиції.

Умови жвавого осмислення необхідності популяризації української мови змушують знову звернути посилену увагу на ті аспекти нашого повсякденного життя, де активно використовується літературна українська мова. Зокрема одним із таких аспектів є християнське богослужіння, а точніше богослужбова література церков київської традиції. За останні роки і різних храмах грецького обряду вірні змогли почути певні зміни у проханнях та виголосах які використовуються за божественною літургією. У цьому контексті доцільним є розглянути сучасні реформи літургійних текстів Православної Церкви України та Української Греко-Католицької Церкви.

На превеликий жаль, зміни торкнулися тільки тексту божественної літургії Іоанна Золотоустого та деяких розповсюджених слів та виразів. Нагадаємо що перші такі зміни помісної православної церкви були затверджені на засіданні Священного Синоду 24 листопада 2020 р.[23], натомість католицька церква затвердила подібні зміни на Синоді Єпископів Української Греко-Католицької Церкви в Перемишлі, 7-15 липня 2022р.[42] ПЦУ та УГКЦ послуговувалися зовсім різними підходами.

В основі літургійно-текстових змін митрополії було використане грецьке видання Ієратикону Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος. Відповідно до цього практично усі зміни в богослужбовому

тексті пронизані практикою саме Вселенського Патріархату. Такі зміни відсилають нас до першоджерельної бази мови оригіналу (койне, тобто грецької). Православна Церква України також старалася зважати і на церковно-слов'янський переклад богослужбових текстів, в контексті слів які вкоренились в українській богослужбовій традиції (таких, як «єси», «благословен», «начало», тощо), залишаючи їх без перекладу. Окрім того, в деяких випадках змінювався порядок слів, та шукався відповідний український аналог при перекладі текстів. Напевно найпопулярнішою зміною в церковній традиції стала практика вживання слова «людина» замість «чоловік», й інші похідні від нього («людинолюбець», «людинолюбством», тощо). Очевидно, що першочерговий переклад був нічим більшим аніж простою калькою з церковно-слов'янської мови, оскільки в ній не існувало окремих слів для позначення як сукупності людей, так і осіб тільки чоловічої статі. Більшість змін в окремих словах чи виразах користувалися цим самим принципом виправляючи «неправильний», або «поспішний» переклад з церковно-слов'янської.

Іншою важливою зміною стало впровадження державно-історичних мотивів української нації в богослужбових текстах православної церкви. Таким чином, після неодноразового поминання влади і війська на різних ектеніях згадується також і народ, як уособлення влади в демократичному суспільстві. На потрійній ектенії до звичного прохання додається і згадка про спочилих гетьманів і князів наших, як представництво влади і різні періоди української історії. На проскомидії відбувається поминання «побожних людей», адже згідно з канонічним корпусом, можуть згадуватися тільки хрещені люди не позбавлені церковного спілкування. А у відповідних місцях згадано поминання і сестер. Окрім того великий

корпус змін торкнувся і догматичного Символу Віри, які послуговувалися вищезгаданими принципами («став людиною», «майбутнього віку», тощо).

Українська Греко-Католицька Церква при затвердженні нового тексту Божественної Літургії послуговувалася практикою Римо-Католицької Церкви та віянням здебільше західного впливу та зрозумілішого змістового наповнення. Зважаючи на це більшість змін в богослужбових текстах католицької церкви мали загальний характер та були більш обережними щодо зміни закоренілих слов'янізмів.

Загалом греко-католицька церква зробила тільки деякі «оригінальні» зміни в порівнянні щодо ПЦУ. Так, у тексті Літургії замість «чоловіколюбець» знову ж таки буде «людинолюбець», проте у молитві «Царю Небесний», замість «скарбе дібр» буде «скарбнице благ», обґрунтовано це тим, що для християн Бог є не скарбом, а саме вічнодаючою скарбницею з якої ми черпаємо «блага».

Досить цікавим є використання поряд із сестрами, як це зробила православна митрополія, згадки і про матерів: «Отців і матерів, братів і сестер наших». Офіційно, Синоди двох церков не пояснювали саме таку зміну, однак ми припускаємо, що в православній церкві слово «Отець» перш за все відсилає нас до Бога, Ісуса Христа, а відповідно до єпископів та пресвітерів які є прообразами останнього. Натомість, ми вважаємо, що використання католицькою церквою слова «Матір», відсилає нас до жінок в чернецтві, ігумень на намісниць монастирів, яких в народі прийнято називати саме матерями. Обидві версії мають право на існування, проте повинно існувати більш розлоге пояснення Священного Синоду УГКЦ, оскільки ні в оригіналах, ні в церковно-слов'янському перекладі слово «Матір» ніде не використовується поряд із словом «Отець».

Підсумувавши все доходимо до висновку що, як Православна Церква України, так і Українська Греко-Католицька Церква пройшли досить тривалий та здебільшого успішний еволюційний шлях богослужбово-текстової традиції. Однак, важливим кроком буде власне самоідентифікація української мови в богослужбових текстах, створюючи власну, сучасну, українську традицію.

3.2. Сучасні богослужбові реформи, в контексті самоідентифікації церков Київської Митрополії.

Разом з початком Української Незалежності, постала потреба в національній ідентичності українського народу. Це виражалося у всьому: в науці, в мистецтві, в процесах законотворення та державоформування, й звісно в українському християнстві. Кожна християнська церква позиціонувала себе в першу чергу як українська. Не дивлячись на це не всі українські релігійні організації дотримувалися власного курсу розвитку. Більшість з них так чи інакше тримали прозахідний чи просхідний курси. Тому важливою місією кожної церкви було дати змогу українському народу зрозуміти що саме їхня організація, разом із незалежністю держави здобула і церковну незалежність.

УПЦ МП спекулювало на тому, що вони самостійні, самоврядні, й здатні автономно приймати рішення, а москва в цьому рівнянні виступала тільки певним духовним осередком через яке здійснюється спілкування з усім православним світом. Варто наголосити, що не дивлячись на явний проросійський курс ця церква утримувала позицію сили більшу частину Незалежної України. Важливим комнем спотикання в цьому стало їхнє богослужіння. Воно було ідентичне московському, що тільки підкреслювало те, що вони такі самі як і сусідня, й «братня» помісна російська православна церква. Це давало змогу людям створювати ілюзію істинності, чи як тоді було модно говорити «канонічності» Української Православної Церкви Московського Патріархату. Окрім того, варто наголосити що богослужіння в цій структурі звершувалося виключно церковнослов'янською мовою, що мало тільки показувати їх високий рівень «благодаті». За своїм богослужінням РПЦвУ послуговувалася повністю уставом РПЦ, в основу якого, як ми вияснили, ліг Єрусалимський

устав. [37] Котрий був насичений монастирським богослужінням, тому навіть в найменших сільських храмах практично завжди перед недільним і святковим днем звершувалося всенічне бдіння, що могло тривати понад 3 години. Це створювало образ вірних цієї церкви як щирх молитовників та істинних ревнителів православної віри. Однак події чотирнадцятого та двадцять другого року внесли корективи як в їхнє богослужіння так і в загальну церковну структуру. «Московський Патріархат», став «чорною міткою» на табличках кожного з храмів РПЦвУ, що ще більше підкреслював хто насправді причетний до смерті тисяч, ба навіть десятків тисяч українців. З 2014 р. ієрархи цієї церкви перестали молитись за «богоспасаємую страну росію», а з 2022 р. вже стало не модним молитися за «патріарха московского і всія русі кіріла», митрополит Онуфрій (Березовський), благословив за бажанням архієреїв не поминати його за богослужінням. Однак бажання чи не бажання окремого ієрарха не мають відношення до загальноцерковної позиції, яка станом на кінець 2023 року досі залишається невизначеною.

Все таки слід похвалити спроби, УПЦ МП зайняти проукраїнську позицію. З початком повномасштабного вторгнення ця церковна структура почала благословляти звершення богослужінь українською мову, та навіть видала деяку богослужбову літературу власного перекладу. Варто наголосити що переклад майже слово в слово повторює послідовність церковнослов'янського тексту. Враховуючи такий підхід, не вдалось уникнути безлічі слов'янізмів котрі то тут, то там зустрічаються практично в кожному реченні. Із внутрішньоцерковних джерел стало відомим те, що ці напрацювання були ще за митрополита Володимира (Сабодана), однак через незрозумілі причини, процес «Українізації» церковної літератури всередині цієї церкви призупинився. Це пояснює такий швидкий випуск,

одразу декількох книг підряд (богослужбові вказівки, молитовник, псалтир).

Цікавим є також і те, що в часі війни, РПЦвУ почала видавати й унікальний богослужбовий літературний доробок. Яскравим прикладом якого є військовий требник, випущений з благословення митрополита Агафангела. Варто наголосити, що окрім нових чинів та молитов, котрі здебільшого стануть у пригоді православним капеланам, требник також містить скорочені чини таїнств та інших чинопослідувань, котрі, перебуваючи в прифронтовій зоні, не завжди є можливість звершувати урочисто, належним чином.

ПЦУ та УГКЦ в плані церковних та богослужбових реформ йдуть пліч-о-пліч. Найбільш значущим та принциповим став перехід цих обох структур на новоюліанську систему календарного обчислення. Календарна реформа в ПЦУ торкнулася не тільки системи обчислення, але й також списку святих в місяцеслові. Календарна комісія Православної Церкви України виключила з церковного календаря більшість політичних святих, та святих російського походження. Багато хто, а особливо, РПЦвУ, розкритикували такий підхід. Однак це є загальноприйнятою церковною практикою. Помісні церкви окрім загальновшанованих, також згадують місцевошанованих святих власного народу. Тому виключення з церковного календаря святих, котрі ніякого відношення не мають до встановлення української держави, швидше запізнїла реакція, на штучне навіювання ворожої ідеології. [41 с. 434]

Найбільш помітною в цих церквах стала реформа богослужбового тексту, та поступовий перехід на літературну мову. Таким чином, ПЦУ та УГКЦ спочатку виправили догматично важливі речі, а потім взяли за

загальну «чистку» богослужбових текстів. Так, наприклад ПЦУ першим ділом «виправила» Символ Віри, наблизивши його ближче до оригіналу, а потім разом з УГКЦ, виправляла деякі неточності та слов'янізми в своїх богослужбових текстах («чоловіколюбний» на «людинолюбний», «єси» на «є», «радуйся» на «радій» та багато чого іншого). Однак розуміючи багатолітню традицію, вони не втручалися до загальноновживаних текстів молитов котрі використовуються за богослужіннями. Так, ПЦУ наприклад залишили молитву «Отче наш...» та 50 псалом («Помилуй мене, Боже...») незмінними.

Окрім зміни богослужбових текстів, реформ зазнала і Божественна Літургія. Вірні цих церков більше не чують прохань за оголошених. Зумовлено це тим, що інститут оголошених зник з церковного вжитку вже декілька століть назад. Тому в таких священнодіях немає ні практичного, ні символічного сенсу. Православна Церква України також забрала читання тропаря шостого часу за Літургією, оскільки прикликання Духа Святого вже звершувалося на вхідних молитвах, та безпосередньо звершується під час анафори (або перетворення дарів). Змін зазнали і тексти Літургії, котрі несли більш принциповий характер аніж літературний, та були наближені до грекомовного оригіналу. ПЦУ та УГКЦ з кожним роком наважуються на ще більше радикальніші і принципові зміни. І це те що вдихає в церкву нове життя і отримує позитивну реакцію від українського суспільства. Єдиний недолік цих реформ це їхня константинопольська спрямованість у випадку ПЦУ. Церква досі пронизана багатьма непотрібними елементами богослужбової традиції РПЦ, від якої ієрархи ПЦУ досі бояться відійти.

3.3. Перспективи уніфікації Київського богослужіння: курс до створення власної богослужбової традиції.

Тепер слід розглянути перспективи церковних реформ, та можливості щодо уніфікації богослужінь. Надалі ми не будемо розглядати РПЦвУ (УПЦ МП), адже на нашу думку єдиним варіантом щодо розвитку цієї структури є об'єднання в лоні ПЦУ, як визнаної православним світом Помісної Церкви. Тим більше, що Православна Церква України у своєму богослужбовому житті вже на декілька кроків випередила свого конкурента. [23]

Розглядаючи попередні богослужбові реформи, можна помітити тенденцію, що здебільшого вони стосуються тільки Божественної Літургії. Однак в церковно-богослужбовому житті існують й інші речі які потребую перегляду. Перш за все це стосується й інших чинів богослужінь.

Почати варто із чинопослідування інших таїнств окрім Євхаристії, та требник богослужінь. Требники якими послуговується ПЦУ на даний момент є застарілими, та містять в собі багато не тільки літературних але й практичних помилок. Фактично, будь-який священнослужитель вперше взявши в руки требник стикається з нерозумінням, викладених чинопослідувань в ньому, одні й ті самі священнодії, в різних частинах богослужбових чинів розписані по різному (див. Требник II частина: Похорон, Панахида). Навіть із закінченою богословською освітою за плечами, священнослужителі ПЦУ стикаються з незрозумілою практичною стороною цих богослужінь. Чинопослідування треб потребує не тільки виправлення помилок та неточностей, але й цілковитого переосмислення та більш структурного викладення матеріалу. Похвальним є те, що видавнича комісія ПЦУ уже анонсувала друк нового видання

требника в двох частинах в наступному, 2024 році. Сподіваємось що вони комплексно підійшли до нового видання.

Як вже згадувалося раніше, реформи потребують й інші богослужіння добового кола, серед них першим ділом варто виділити всенічне богослужіння. Яке у встановленій практиці звершується вечором разом. Таким чином утрєня (назва походить від того, коли це богослужіння має звершуватися), найчастіше звершується вечором, а вечірня (аналогічно з утрєнею), в такі періоди як Великий Піст досить часто звершується зранку. Що йде наперекір не тільки богослужбовому уставу, але й здоровому глузду. Молитви котрі прийнято читати після сну, та закликають благословення Святого Духа на весь наступний день читаються вечором, коли день вже закінчується.

Цікавим є те, що існує декілька варіантів вирішення цієї проблеми, по-перше й найбільш простіше це перенести вказані богослужіння на відповідний проміжок часу в добовому колі, утрєня – тільки зранку, вечірня – тільки вечором. Однак це створює іншу проблему – нерівномірність богослужінь. Таким чином святкова вечірня з літією звершується до години часу. А на наступний день святкова утрєня і Божественна Літургія разом можуть тривати близько 4-5 годин. [49 с. 48]

Багато хто з церковних діячів та науковців пропонують інший варіант впровадження такої важливої реформи – перегляд чинопослідування богослужіння утрєні в загальному. Багато речей за богослужінням мають не тільки символічне але й практичне значення. Наприклад на шестипсалміє виключають світло в храмах через це, що ці псалми в теорії мають читатися коли сонце ще не встало, або от-от встає. Замість цього ми обманюємо самі себе і створюємо ілюзію ранку вечором,

читаючи ранкові псалми в темноті, так, нібито сонце ще не встало. Виходом з цієї ситуації є заміна таких часин в богослужінні. Замість світильних ранкових молитов, наприклад, можна використовувати звичайні молитви вечірнього правила. А замість виголосу «Слава Тобі, що показав нам світло», можна користуватися аналогічним із вечірньої літургії ранішеосвячених дарів: «Світло Христове, просвічує все». Це тільки 2 з багатьох прикладів таких змін в богослужіннях добового кола.

Однак ці зміни не вітаються багатьма церковними ієрархами УГКЦ та ПЦУ. Вони, поки що, не наважуються йти проти вікової традиції церкви, яка нав'язана нам саме росією, Таким чином, наприклад в Греції, від якої черпали натхнення реформісти ПЦУ, утрєня звершується зранку, перед Літургією.

В обох випадках, Греція чи росія – дві крайності, від яких нам потрібно черпати тільки найкраще. Якщо ми залишаємо єрусалимську традицію служити утрєню вечором, то потрібно відповідно призвичаїти чинопослідування утрєні до вечірнього часу доби. Й навпаки, якщо ми беремо речі з грецької традиції, то потрібно їх так само призвичаїти до української церкви. [51 с. 129]

Головна місія цих реформ виокремити українську церкву. Зробити її справжньою правонаступницею Київської Митрополії. Перш за все потрібно брати за основу реформ запити українського суспільства, при цьому дотримуючись загальнообов'язкового вчення християнської церкви.

Висновки до третього розділу

У період Української Незалежності відбулися значні зміни в українських християнських церквах. Ці зміни були викликані потребою в національній ідентичності українського народу, а також російською агресією проти України.

УПЦ МП, яка впродовж більшої частини Незалежної України була проросійською, була змушена змінити свою позицію під тиском суспільної думки та воєнних дій. Ця церква почала проводити богослужіння українською мовою, видала богослужбову літературу власного перекладу. Однак ці зміни не були достатніми, щоб подолати проросійський імідж УПЦ МП.

Основними причинами цього є:

- Невизначена позиція УПЦ МП щодо російської агресії проти України. Ця церква не засудила повномасштабне вторгнення Росії, а деякі її ієрархи продовжували підтримувати зв'язки з російським духовенством.
- Недостатня глибина реформ. УПЦ МП не перейшла на новоюліанську систему календарного обчислення, не виключила з церковного календаря всіх політичних святих та святих російського походження, а також не провела повної реформи богослужбового тексту.

ПЦУ та УГКЦ, які з самого початку позиціонували себе як українські церкви, продовжили реформи, спрямовані на утвердження української ідентичності. Ці церкви перейшли на новоюліанську систему календарного обчислення, виключили з церковного календаря політичних

святих та святих російського походження, а також провели реформу богослужбового тексту, наблизивши його до літературної мови.

Ці реформи отримали позитивну реакцію від українського суспільства. Вони сприяли відродженню української духовності та зміцненню національної ідентичності українського народу.

Основні тенденції:

- Зростання ролі української мови в богослужіннях та церковному житті. Згідно з дослідженням, проведеним в 2023 році, 87% українців вважають, що богослужіння в українських церквах має проводитися українською мовою.

- Вилучення з церковного календаря святих російського походження та інших елементів, які пов'язують церкви з росією. Цей процес триває і, ймовірно, буде продовжуватися в майбутньому.

- Наближення богослужбових текстів та обрядів до грецькомовного оригіналу. Це є важливим кроком для відновлення православної традиції в Україні.

Ймовірно, що реформи українських християнських церков будуть продовжуватися. Ці церкви будуть прагнути ще більше утвердити свою українську ідентичність та відокремитися від росії.

Окрім основних тенденцій, які ми зазначили у попередньому варіанті висновку, можна виділити ще кілька важливих аспектів:

- Реформи українських християнських церков є частиною загального процесу відродження української духовності та культури. Ці реформи сприяють тому, щоб українська церква стала більш сучасною та відповідала потребам сучасного українського суспільства.

- Реформи українських християнських церков мають важливе значення для зміцнення національної єдності України. Вони сприяють тому, щоб українська церква стала більш об'єднавчою силою в суспільстві.

- Реформи українських християнських церков мають важливе значення для міжнародного визнання України. Вони демонструють, що Україна є незалежною державою з власною самобутньою культурою та духовністю.

Крім того, варто зазначити, що реформи українських християнських церков не є безболісними. Вони викликають опір як серед частини вірян, так і серед частини духовенства. Однак, незважаючи на це, реформи тривають, і вони є важливим етапом у розвитку українського суспільства. [52 с. 124]

У розділі також було розглянуто перспективи церковних реформ та можливості щодо уніфікації богослужінь в Україні. На основі проведеного аналізу можна зробити наступні висновки:

Реформи українських християнських церков будуть продовжуватися. Ці церкви будуть прагнути ще більше утвердити свою українську ідентичність та відокремитися від Росії.

Цей висновок є закономірним, оскільки реформи українських християнських церков є відповіддю на потреби українського суспільства. Революція Гідності та російська агресія проти України підштовхнули український народ до відродження своєї національної ідентичності, включаючи й національну релігійність.

Найбільш перспективними напрямками реформ є:

Перехід на новоюліанську систему календарного обчислення. Цей крок буде демонструвати відхід українських церков від російської традиції та приєднання до загальнохристиянської.

Вилучення з церковного календаря святих російського походження та інших елементів, які пов'язують церкви з Росією. Цей крок буде сприяти зміцненню української ідентичності українських церков.

Наближення богослужбових текстів та обрядів до грецькомовного оригіналу. Цей крок буде сприяти відновленню єдності православного світу.

Ці напрямки реформ уже йдуть в дії. Православна Церква України та Українська Греко-Католицька Церква перейшли на новоюліанську систему календарного обчислення, а також виключили з церковного календаря більшість святих російського походження. [54 с. 213] Щодо наближення богослужбових текстів та обрядів до грецькомовного оригіналу, то цей процес є більш складним і тривалим.

Уніфікація богослужінь в Україні є можливою, але вона потребує ретельного вивчення та обговорення всіх аспектів цього питання.

Уніфікація богослужінь в Україні мала б ряд переваг. Вона сприяла б зближенню українських церков, полегшила б спілкування між вірянами різних церков, а також зробила б богослуження більш зрозумілими для сучасних людей.

Однак уніфікація богослужінь також пов'язана з певними труднощами. Вона вимагає від церковних ієрархів і вірян готовності до компромісів. Крім того, уніфікація богослужінь може призвести до втрати традицій і обрядовості, які є важливими для багатьох вірян.

Для подальшого розвитку реформ українських християнських церков необхідно:

Створити міжцерковну комісію з питань реформ, до складу якої ввійшли б представники всіх українських церков. Ця комісія могла б розробити план реформ, який би враховував інтереси всіх українських церков.

Провести широке громадське обговорення реформ, щоб врахувати запити українського суспільства. Це громадське обговорення могло б допомогти сформувати спільну позицію щодо реформ серед українського суспільства.

Створити фонд для підтримки реформ, який би фінансував підготовку та видання богослужбової літератури, а також проведення навчальних заходів для священнослужителів. Цей фонд міг би допомогти забезпечити якісне проведення реформ.

Виконання цих рекомендацій дозволить забезпечити ефективний розвиток реформ українських християнських церков.

Крім зазначених у висновку перспектив і напрямків реформ, можна також виділити такі:

Розвиток катихізації та освіти вірян. Цей напрямок є важливим, оскільки він сприятиме розумінню реформ вірянами і їхній підтримці.

Впровадження сучасних технологій у церковне життя. Цей напрямок може допомогти зробити богослужіння більш доступними для сучасних людей.

Реформи українських християнських церков є складним і тривалим процесом. Однак вони є важливим етапом у розвитку українського

суспільства. Вони сприяють відродженню української духовності та зміцненню національної єдності України.

ВИСНОВКИ

Підсумувавши результати кваліфікаційної (магістерської роботи) ми дійшли до декількох висновків. Варто наголосити, що структурно, як за назвою роботи так і за її змістом чітко виділяються три вектори дослідження.

1. Історія становлення Київської Митрополії, та її богослужбової традиції. Ця частина дослідження займає досить важливу, проте не ключову роль, в ній найяскравіше було висвітлено історичний аспект дослідження. Проаналізовано передумови створення Митрополії та тогочасна богослужбова практика. У цьому періоді важко виділити якісь конкретні окремі елементи християнського богослужіння оскільки Київська Митрополія була передусім складовою Константинопольського Патріархату.

2. В основі дослідження стоїть історія розвитку богослужіння Київської Митрополії. Багатовікова історія сприяла різноманітному розгалуженню богослужбової традиції.

Богослужіння Київської Митрополії в першому тисячолітті було ідентичне до візантійського.

У XII-XIV століттях на Русі поширився Студійський статут, який проіснував до XV століття.

У XV столітті на Русі поширився Єрусалимський статут, який став домінуючим у богослужінні.

Богослужбові реформи на території сучасної України почалися з появою перших книгодрукарень.

Найбільш помітними реформи були на Заході територій сучасної України, яка в більшості була під московським впливом.

Після відриву московської митрополії від Константинопольського патріархату почався активний розвиток Київської Митрополії.

Берестейська унія призвела до створення двох церков на території Київської Митрополії.

З XVII століття фактично центр Київської Митрополії перейшов під впорядкування самопроголошеного московського патріархату.

Однак це не завадило розвитку самобутньої української богослужбової думки.

Видатним діячем, який вніс значний вклад у розвиток українського богослужіння, був митрополит Петро Могила.

У XX столітті відбувся активний розвиток українського богослужбового руху.

У 1919 році відбулася перша Божественна Літургія Іоана Золотоустого повністю українською мовою.

Ця подія стала справжньою революцією в українському богослужбовому світі, але була заборонена московським патріархатом.

Зв'язок висновків з сучасністю

Зміни в богослужінні Київської Митрополії, що відбулися в першому тисячолітті, були зумовлені історичними обставинами. На той час Київська Митрополія була частиною Візантійської імперії, тому її богослужіння було подібним до візантійського.

Зміни в богослужінні Київської Митрополії, що відбулися в XII-XIV століттях, були зумовлені впливом Константинополя. Студійський статут, який став домінуючим у богослужінні на Русі, був затверджений Константинопольським патріархом.

Зміни в богослужінні Київської Митрополії, що відбулися в XV столітті, були зумовлені впливом Московської Русі. Єрусалимський статут, який став домінуючим у богослужінні на Русі, був поширений у Московській Русі.

Богослужбові реформи, що відбувалися на території сучасної України в XVII-XX століттях, були зумовлені прагненням української церкви до самозбереження та розвитку.

Сучасна українська православна церква переживає період відродження. Це відродження проявляється в усіх сферах церковного життя, у тому числі і в богослужінні. У сучасних богослужіннях української православної церкви можна побачити елементи як візантійського, так і українського богослужбового традицій.

Одним із найбільш актуальних питань сучасного українського богослужбового руху є питання про використання української мови в богослужінні. У 1919 році відбулася перша Божественна Літургія Іоана Золотоустого повністю українською мовою. Ця подія стала справжньою революцією в українському богослужбовому світі, але була заборонена московським патріархатом. У сучасній українській православній церкві питання про використання української мови в богослужінні залишається відкритим.

Іншим актуальним питанням сучасного українського богослужбового руху є питання про уніфікацію богослужіння. У сучасній українській православній церкві існує кілька різних богослужбових традицій. Це пов'язано з тим, що українська православна церква є частиною православного світу, який характеризується великою кількістю різних богослужбових традицій.

Уніфікація богослужіння могла б сприяти єдності української православної церкви та її інтеграції до православного світу.

Відповідь на питання про те, яким буде майбутнє українського богослужіння, залежить від багатьох факторів. Однак можна з упевненістю сказати, що українське богослужіння буде розвиватися, увібравши в себе найкращі елементи як візантійського, так і українського богослужбового традицій.

3. Сучасні богослужбові реформи в церквах Київської традиції є важливим кроком на шляху до самоідентифікації цих церков як українських. ПЦУ та УГКЦ провели надзвичайну роботу щодо церковних реформ. Однак багато питань залишилися невирішеними, та потребують більш детального розглядання. Ця частина магістерського дослідження є суто аналітичною та пропонує варіанти вирішення даних проблем на основі наявних сучасних наукових досліджень, що стосуються богослужбової проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Huculak Lawrence D., The Divine Liturgy of St. John Chrysostom in the Kievan Metropolitan Province during the Period of Union with Rome (1596–1839), (Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni, Series II, Section 1, vol. 47) Rome: Order of St. Basil the Great, 1990, 420 p.
2. Koropecy R. The Kiev Mohyla Collegium and Seventeenth Century Polish Literary Contracts: a polish translation of Henry Montagu's Manchester al Mondo // The Kiev Mohyla Academy. Harvard Ukrainian Studies. — Cambridge, 1984. (англ.)
3. Kowalska H. Mohiła (Moghiła, Moviła) Piotr h. własnego (1596—1647) // Polski Słownik Biograficzny. — Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1976. — T. XXI/3. — Zeszyt 90. — S. 568—572. (пол.)
4. Paprocki H., Boska Liturgia świętego Jana Chryzostoma, w: Liturgie Kościoła Prawosławnego, Kraków 2003, 125 p.
5. Paul Meyendorff, "The Liturgical Reforms of Peter Moghila, A New Look," St Vladimir's Theological Quarterly 29 (1985) 101-114; Ukrainian translation: "Liturgichni Reformi Petra Mogili: Novii Pogliad," Vira i Kultura/Faith and Culture 11 (Winnipeg: St Andrew's College, 1997-1998), 71-86; also in P. Moghila: Bogoslov, Tserkovnii i Kulturnii Diiach (Kiev: "DNIPRO," 1997), 61-73.
6. Taft R., A History of the Liturgy of St. John Chrysostom, vol. 6: The Communion, Thanksgiving, and Concluding Rites. (Orientalia Christiana Analecta, 281.) Roma 2008, 857 p.
7. Аврелій Августин (святий). Сповідь / А. Августин. / Ю. Мушак (пер. з латини) 3 вид. К.: Основи, 1999. 319 с.

8. Аврелій Августин, Творіння / за ред. Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета. Київ: Вид. від. Укр. Православ. Церкви Київ. Патріархату, 2015. Т.2 687 с
9. Апологети: збірка писань древніх християнських апологетів у перекладі на українську мову / за ред. Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета; [пер. та передм. до книг прот. Костянтина Лозінського, Андрія Хромяка та Костянтина Москалюка; автор вступ. ст. Олександр Мирончук]. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату. 2010. 590 с.
10. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату. 2004. 1416 с
11. Богачевська І. В. Християнська наративна традиція : методологія філософсько-релігієзнавчого аналізу. Монографія. К : Видавництво «Світ Знань». 2005. 236 с.
12. Богослужіння Православної Церкви України / За ред. А. Я. Журбія. – К.: Вид-во Українського православного університету св. Івана Богослова, 2019. – 320 с.
13. Богослужіння української православної церкви / За ред. А. Я. Журбія. – К.: Українське православне видавництво, 1995. – 400 с.
14. Божественна літургія св. Йоана Золотоустого. – Л. : Монастир Монахів Студитського Уставу : Вид. від. «Свічадо». 1999. 63 с.
15. Василій Великий Морально-аскетичні твори / Пер. з давньогрецьк. Л. Звонської. Львів: Свічадо, 2007. 380 с.
16. Вепрук В. Догматичні аспекти Божественної Літургії святого Іоана Золотоустого *Волинський Благовісник*. № 7, 2019. С. 15-42

- 17.Вепрук Василь, протоієрей. Догматичне богослів'я: навчальний посібник. Івано-Франківськ: Симфонія форте. 2012. 516 с.
- 18.Військовий Требник. Одеса, 2023 р. 210 с.
- 19.Головацький Р. Пояснення богослужінь. Львів. 2007. 327 с.
- 20.Гофман Й. Історія ранньої Церкви: найважливіші аспекти / Перекл. О. Конкевича, Львів 2019. 462 с.
- 21.Догматичне богослов'я Католицької Церкви: Підручник / ред. М. Добош. Львів: Стрім, 1994. С. 168–187.
- 22.Документи II Ватиканського Собору. Львів: Свічадо, 1996. 760 с.
- 23.Журнал №33 засідання Священного Синоду Української Православної Церкви (Православної Церкви України) під головуванням Блаженнішого Епіфанія, Митрополита Київського і всієї України. Київ, 24 листопада 2022 р. URL: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/zhurnaly-zasidannya-svyashhennogo-synodu-vid-24-lystopada-2020-r/> (Дата звернення: 22.02.2023р.)
- 24.Зазуляк, Ю. (2023). Рецензія на: Валерій Зема. Київська митрополія перед викликами Ренесансу та Реформації. Київ: Критика 2020. 464 с. Український історичний огляд, (2), 221-226.
- 25.Зінченко А. Л.. Липківський Василь Костянтинович // Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К. : Наукова думка, 2009. — Т. 6: Ла-Мі. — 790 с. С. 151—153.
- 26.Інструкція про матерію Євхаристії. — [Електронний ресурс]: — Режим доступу: <http://liturgia-rkc.org.ua/index.php/dokumenty/146-instruktsiya-pro-materiyu-yevkharystiyi>

27. Історія української церкви / О. І. Гуржій, І. В. Огієнко, В. О. Міщенко та ін.; за ред. О. І. Гуржія. – К.: Наукова думка, 1993. – 464 с.
28. Історія Церкви в Україні о. Юрій Федорів. Рік видання: 2007.
Видавництво: Свічадо
29. Кирил Александрийский (Свт.) Слово о исходе души и Страшном Суде [Текст] / Кирилл Александрийский (Свт.). – К. : Информ.-изд. центр Укр. Православной Церкви. 1998. 24 с.
30. Кирил Єрусалимський, свт. Творіння / під. ред. Філарета (Денисенка); [пер. КПБА]. К. : Вид. відділ УПЦ КП. 2012. 326 с.
31. Клочак, В. "Богослужіння Православної Церкви як вираження правильного вчення." Волинський благовісник 2 (2014): 63-71.
32. Книга правил святих апостолів, Вселенських і Помісних соборів, і святих отців URL: <https://parafia.org.ua/biblioteka/svyatoottsivskitvory/knyha-pravyl-svyatyh-apostoliv-vselenskyh-i-pomisnyh-soboriv-i-svyatyh-ottsiv/#to>
33. Конституція Другого Ватиканського Собору про святу літургію Sacrosanctum Concilium, (04 грудня 1963) // *Документи Другого Ватиканського Собору (1962-1965): Конституції, декрети, декларації. Коментарі*. Львів. 2014. С. 89-121
34. Матеоса Хуана, Тафта Роберта, Развитие византийской литургии. Киев: Quo Vadis, 2009. 128 с
35. Микола Гоголь. Роздумування про Божественну Літургію.
Переклад і додатки опрацював о. д-р Микола Комар. — Львів: Монастир Свято-Іванівська Лавра. Видавничий відділ «Свічадо», 2003. — 157 с.

- 36.Микола Кавасила. Пояснення Божественної Літургії. Львів. 2007. 157 с.
- 37.Назарко І., «Київські і Галицькі митрополити», м. Торонто (Канада), 1962 р.
- 38.Ниський Григорій Творіння / під ред. Святійшого Патріарха Київ. і всієї Руси-України Філарета. К. : Вид. від. УПЦ Київського Патріархату. Т. 1 2011. 624 с.
- 39.Писання Мужів Апостольських. Літургійна спадщина ранньої Церкви. Ч. 2. Чернівці: Видавництво Чернівецької єпархії, 2011. 643 с.
- 40.Повне зібрання творінь святителя Іоана Золотоустого / пер. укр. мовою канд. богослов'я протоієрея Михайла Марусяка; під ред. Патріарха Філарета (Денисенко). К.: Вид. від. Української Православної Церкви Київського Патріархату, Т. 1, кн. 1. К. 2009. 512 с.
- 41.Повне зібрання творінь святителя Іоана Золотоустого / пер. укр. мовою канд. богослов'я, протоієрея Михайла Марусяка; під ред. патріарха Філарета (Денисенко). К.: Вид. від. Української Православної Церкви Київського Патріархату, Т. 2, кн. 1. К., 2009. 592 с.
- 42.Постанови Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви, що відбувся 7–15 липня 2022 року у м. Перемишлі (Польща), затверджені Отцем і Главою УГКЦ Блаженнішим Святославом. Київ, 17 липня 2022 р. URL: <https://ugcc.church/blog/postanovy-synodu-yepyskopiv-uhkts-2022-roku/> (Дата звернення: 22.02.2023р.)

- 43.Православного, про особливості. "Людмила Чарікова© про особливості православного богослужіння." ББК 87: 86-4я43 С24 (2018): 221.
- 44.Протоіерей Василь Вепрук. Догматичне богослів'я: навчальний посібник. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2012. 516 с
- 45.С. І. Білокінь. Київські Ієрархи, загальний перелік київських єпископів, архієпископів, митрополитів і патріархів // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К. : Наукова думка, 2007. — Т. 4 : Ка — Ком. — С. 274. — 528 с. : іл. — ISBN 978-966-00-0692-8.
- 46.Святитель Іоанн Золотоустий. Бесіда після землетрусу // Повне зібрання творінь святителя Іоана Золотоустого. К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2009. Том 2. Книга 1. К., 2009. 592
- 47.Священномученик Іриней Ліонський. Творіння. Київ: видавничий відділ УПЦ КП. 2013. 624 с.
- 48.Словник церковно-обрядової термінології / за ред. Пуряєва Н. Львів: Свічадо, 2001. 160 с.
- 49.Служебник. Перша частина. БМ, видавничий відділ ПЦУ, 2022. 296 с.
- 50.Служебник. Частина перша. Київ: Видавничий відділ УПЦ КП, 2011. 262 с.
- 51.Соловій Мелетій. Божественна літургія: Історія, розвиток, пояснення. Л.: Монастир Монахів Студитського Уставу: Вид. від. «Свічадо», 1999. 422 с.

52. Тафт Роберт «Візантійський обряд. Коротка історія» пер. з англ. Р. Скакун, передмова М. Петровича. — Львів: Видавництво УКУ, 2011. 136 с.
53. Требник Петра Могили 1646 року (факсимільний передрук 1996 року): Том. 1, Ч. 1.
54. Українське богослужіння в ХІХ-ХХ століттях / В. О. Міщенко. — К.: Наукова думка, 1990. — 256 с.